

SEYYAHLARA GÖRE 19. YÜZYIL TÜRKMENİSTAN'INDA KADIN

WOMAN OF TURKMENISTAN IN 19th CENTURY ACCORDING TO TRAVELERS

Dr. Mustafa GÖKÇE*

Özet

Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde kadınların toplum içindeki konumlarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Kök Türk ve Uygur dönemi yazıtları ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türk tarihinin önemli kaynaklarının yanı sıra farklı milletlere mensup seyyahların eserlerinde de Türk kadını ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır.

Bu çalışmamızda 19. yüzyıl seyyahlarının kayıtlarından yararlanarak Türkmenistan'da kadının sosyal ve ekonomik yaşamdaki rolünü ele aldık. 19. yüzyılda Türkistan coğrafyasını ziyaret eden seyyahlar eserlerinde Türkmen kadınları için bölümler ayırmışlardır. Bu yüzyılda ve daha önceki dönemde Türkmenleri ziyaret eden seyyahların hepsi Türkmen toplumunda kadının konumuna dikkat çekmişlerdir. Türkmen kadınlarını diğer Müslüman toplumlardaki kadınlarla karşılaştırarak Türkmen kadınlarının onlardan üstünlüklerine ve farklılıklarına değinmişlerdir. Kaynaklarda yer alan örneklerle göre Türkmen kadını toplumun her alanında aktif olarak görev almaktadır. Kadınlar evinin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışmanın yanı sıra, eşlerine yardımcı olmakta ve çocuklarının toplumun gelenek ve göreneklerine göre yetişmesi için çaba sarf etmektedir.

Anahtar Sözcükler: kadın, Türkmen, aile, konum

Abstract

There are records relating to situation of women in society which belongs to different periods of Turkish History. Together with the important sources of Turkish History like Inscriptions of Kök Türk and Uygur Periods, Dede Korkut Stories, records about Turkish women are also met in the productions of travelers from different countries.

In our this study, by using the records of travelers in 19th Century, we dealt with the role of woman in social and economic life in Turkmenistan. Travelers visited the geography of Turkistan in 19th century

* Milli Eğitim Bakanlığı Tarih Öğretmeni, gokce17@gmail.com

allocated sections for Turkmen women in their consequences. In this century and in anterior period, all travelers visited Turkmen people have attracted attention to the situation of woman in Turkmen society. By comparing Turkmen women with others living in other Muslim societies, they have attracted attention to that; Turkmen women have more distinction and differences than the other women. According to the examples in the sources, Turkmen women perform in every area of society actively. Women, together with working to correspond the basic requirements of their houses, also help their husbands and make an effort for education of children according to tradition and custom.

Key Words: woman, Turkmen, family, situation

GİRİŞ

19. yüzyılda Türkistan coğrafyasını ziyaret eden seyyahlar bölgenin toplum yapısı hakkında eserlerinde detaylı bilgilere yer vermişlerdir. Seyyahların haklarında ayrıntılı bilgi verdiği gruplardan biri de Türkmenlerdir. 19. yüzyılda Türkistan'da yaşayan diğer Türk grupları gibi Rus işgali ile karşı karşıya kalan Türkmenler boy ve aşiretler halinde Hazar Denizi'nin güney batısında yer alan sahada yaşıyorlardı. Türkmenler sosyal ve ekonomik yaşam tarzlarıyla bölgeyi ziyaret eden yabancıların dikkatini çekmiştir. Bu nedenle seyyahlar Türkmenlerin günlük yaşamı, ekonomik faaliyetleri ile gelenek ve görenekleri hakkında eserlerinde bilgi vermişlerdir. Bu eserlerde yer alan bir diğer husus da hemen her seyyahın kitabında Türkmen kadını ile ilgili gözlemlerini aktarmış olmasıdır. Araştırmamızda kaynaklardaki verilerden yola çıkarak 19. yüzyılda Türkmenistan'da kadının sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki rolünü inceledik. Türkmen kadınlarının toplum içindeki durumunu incelerken “Aile içinde kadının nüfuzu nedir? Türkmen toplumunda erkek başat konumda mıdır? Yoksa ailede ve toplumda kadınların nüfuzları var mıdır?” Sorularının cevaplarını bulmaya çalıştık. Bunun yanı sıra Türkmen kadınının günlük yaşamdaki uğraşları, ekonomik faaliyetlere ne gibi katkıda buldukları sorularının cevapları çalışmamızın kapsamı içinde yer almaktadır.

19. yüzyıl Türkmen toplumunda kadının rolünü incelemeye önce bu durumun tarihi ve kültürel temellerini oluşturan İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kadın konusu ele alınmalıdır. Çünkü 19. yüzyılda boylar halinde yaşayan Türkmenler, İslam öncesi Türk geleneklerine en bağlı Türk grupları arasında yer almaktadır. Bu durum seyyahların eserlerinde yer almış; seyyahlar Türkmen toplumunu ve kadını diğer Müslüman unsurlarla karşılaştırarak onların diğerlerine göre daha az tutucu olduklarını vurgulamışlardır. Dolayısıyla Türkmenlerle ilgili olguları ele alırken onların tarihsel kökenlerine inmek gerekmektedir.

Türk kültür tarihi konuları üzerinde çalışmalar yapan ve ülkemizdeki sosyal tarih araştırmalarının öncülerinden Bahaeddin Ögel'e göre Türk toplumunda kadın evinin dayanağıdır. Evde en önemli sorumluluk kadınındır. Eski Türklerde kadın sadece evde değil dışarıda da kocasının yanında yer alır, gerektiğinde savaflara katılır.¹ İsmail Gaspıralı da kadının toplum içindeki önemini belirtmek için dünyayı bir binaya benzeterek binanın yarısını ve temellerini kadınların oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir toplumun gelişmesini toplum içindeki kadınların rolüne bağlamıştır.²

Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerine ilişkin kaynaklarda kadın ile ilgili kayıtlar genellikle devlet yönetiminde etkin bir şekilde görev alan katun unvanlı kağanların eşleri hakkındadır. Bu nedenle döneme ilişkin incelemelerde kadınlar hakkında genellemelere varmak zordur. Ancak eski Türk devletlerindeki aile yapısı ile devlet yönetimi arasındaki ilişki nedeniyle yönetici ailesine mensup kadınlardan yola çıkarak bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Eski Türk devlet yönetiminde kagandan sonra ikinci sırada katun yer alır. Günümüzdeki kadın veya hatun kelimesi yerine kullanılan bu unvan dönemin devlet idaresinde üst düzey unvanlardan biridir. Katunların dolayısıyla kadınların toplum içindeki konumu açısından Kök Türk ve Uygur dönemi yazıtlarında mühim örnekler yer almaktadır. Hem Kök Türk hem de Uygur yazıtlarında benzer ifadelerin yer alması devlet anlayışında ve kadının konumunda bir devamlılığın olduğunu göstergesidir.³ Devlet yönetiminde kagan ve katunun görev ve sorumlulukları ile ilgili Bilge Kagan ve Köl Tigin Yazıtlarında yer alan "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İteriş Kagan'ı ve annem İl Bilge Katun'u (Tanrı) halk içerisinde çekip yükseltmiştir." İfadesi Türk devletlerinde kadının konumuna ilişkin bir örnektir. Uygur Döneminde de benzer örnekler rastlanmaktadır. Uygur Kagan'ı Moyun Çor da eşi İl Bilge Katun ile birlikte göreve gelmiştir.⁴ Kök Türk ve Uygur Dönemi kaynaklarında yer alan bu örnekler kadınların devlet yönetiminde ve toplum içinde arka planda kalmadığının aksine önemli sorumluluklara sahip olduğunu kanıtlar.

Resmi yazışmalarda kagan ile birlikte katunun adının geçmesi kadının devlet yönetimindeki konumunun ve etkinliğinin bir diğer göstergesidir. Kadının devlet yönetimindeki etkinliğine bir başka örnek de Avrupa Hun Devleti'nin kaganı Attila'nın eşi Arıkan'dır. Grek tarihçisi Priskos'a göre Doğu Roma elçileri Attila'nın huzuruna çıkmadan önce kaganın eşi tarafından kabul edilmiştir.⁵

¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1989, s.252.

² Yavuz Akpınar, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri**, İstanbul 2004, s.288.

³ Bu konuda bkz. Saadetin Gömeç, "Kagan ve Katun", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 18, Sayı 29, Ankara 1997, s.89.

⁴ Gömeç, **a.g.m.**, s.89.

⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, "Türk Toplumunda Kadın", **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 4, İstanbul 1966, s.22.

Kadınlar, sadece devlet merkezinde görev almamış, savaş sırasında kaganlar ile birlikte buldukları gibi yeri geldiğinde kagana vekâlet etmişlerdir.⁶

Türk devletlerindeki kadının konumu daha sonraki dönemde de devam etmiştir. Oğuzlar, Selçuklular, Harzemşahlar ve Osmanlılarda kadınlar devlet yönetiminde etkin rollere sahip olmuşlardır. Ebulgazi Bahadır Han'a göre de Oğuz iline beylik yani yöneticilik yapan yedi kız vardır. Bunlar bütün Oğuzlar üzerinde söz sahibi olmuşlardır.⁷

Kök Türk ve Uygur Dönemi kaynakları genellikle kadınların devlet yönetimi açısından konumuna ilişkin örnekleri içermektedir. Kadının toplumsal yaşamdaki rolüne ilişkin örnekleri ise Dede Korkut Hikâyelerinde bulmak mümkündür. Hikâyelere göre de kadınlar toplum içinde arka planda değildir. Kadın; Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek ile ilgili hikâyede olduğu gibi yeri geldiğinde erkeklerle birlikte at yarışır, ok atar ve güreş tutar.

Dede Korkut Kitabı'nda evin direği, dayanağı kadındır. Burla Hatun örneğinde görüldüğü gibi kadın yeri geldiğinde at binip kılıç kuşanarak düşmanla korkusuzca savaşır. Kadın yeri geldiğinde bir eş, bir anne ya da kız kardeş olmakta, yeri geldiğinde de ailesini ve evini kurtarmak için savaşmaktadır.⁸ Selcen Hatun, Kan Turalı'yı kâfir elinden kurtarır. Dirse Han'ın eşi, kadının aile içinde baba kadar ve hatta ondan daha da önemli olduğunu gösterir. Bu örnek aynı zamanda Türk toplumunda ailenin ayakta durması ve devamlılığı açısından kadının önemini vurgular. Dirse Han'ın eşi önce oğlunu sonra da kocasını kurtarmak için mücadele ederek ailesinin devamlılığını sağlamaya çalışır.⁹ Dirse Han ve Begil, eşlerinin kendilerine akıl vermelerine izin verdikleri gibi onların önerilerine uyarlar.¹⁰

Dede Korkut hikâyelerinde kadın toplum içinde yükselen bir değerdir. Kadınlar çocuklarının yetişmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca kadınlar kocalarına saygılıdır. Adeta onların danışmanları koruyucuları konumundadırlar. Onlardan desteklerini esirgemezler.¹¹

Dede Korkut Hikâyelerinde örneklerde görüldüğü gibi kadın toplum içinde etkin olarak görev alır. Sadece ev işleri ile uğraşmaz her zaman kocasının yanında toplum hayatında her türlü faaliyette görev alır.

⁶ Bu konuda Bkz. Gömeç; **a.g.m.**, s.81 vd.; Özkan İzgi, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Cilt 11, Sayı 14, Ankara 1973-1975, s.150; Çandarlıoğlu, **a.g.m.**, s.22.

⁷ Bkz. Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, (Haz.: Muharrem Ergin) İstanbul, Tarih Yok, s..97.

⁸ Şevkiye Kazan, "Klasik Türk Şiirinde Solduran Sop ile Dolduran Toplar", **Turkish Studies**, Volume 3/1, Winter 2008, s. 35-36; Çandarlıoğlu, **a.g.m.**, s.23; Hülya Savran, "Dede Korkut Kitabında Anne Çocuk İlişkisi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 12, Aralık 2004, (<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c7s12/makale/c7s12m5.pdf>), s.90; Alev Kâhya Birgül, "Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu", **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara 2000, s.230.

⁹ Metin Ekici, "Dede Korkut Kitabında Kadın Tipleri", **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara 2000, s.127.

¹⁰ Kerime Üstünova, "Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler", **Turkish Studies**, Volume 3/1, Winter 2008, s.140; Birgül, **a.g.m.**, s.238.

¹¹ Üstünova, **a.g.m.**, s.141; Çandarlıoğlu, **a.g.m.**, s.24.

1. 19. YÜZYIL TÜRKMEN TOPLUMUNDA KADIN

19. yüzyılda Türkmen boyları yaşadıkları coğrafyanın şartlarına uygun olarak genellikle çadırlarda yaşıyorlardı. Bu nedenle seyyahlar Türkmenler hakkında bilgi verirken Türkmen çadırı, çadırdaki yaşayan hane halkı ile ilgili gözlemlerine yer vermişlerdir. Türkmenlerin nüfusları ile ilgili rakamlar da çadır sayısına dayanmaktadır. Örneğin Bloqueville Teke boyundan bahsederken “Teke kavmi yaklaşık 30.000 çadırdan ibarettir.” İfadesini kullanmaktadır. Her çadırdaki bir erkek, bir kadın ve çocuklar yaşamaktadır. Çadırlarda evlenmemiş birden çok erkek bulunabilmektedir.¹² Türkmenleri ziyaret eden yabancılar tarafından kadın ve erkeklerin aynı çadırdaki bulunmaları yadırganmaktadır. Ancak Türkmenler için bu durum doğaldır. Çünkü Türkmenler arasında dönemin diğer Müslüman toplumlarında olduğu gibi kadınlar erkeklerden ayrı tutulmamaktadır. Seyyahlar Türkmen kadınlarının toplum içindeki konumunu belirtmek için “Kadınlar Türkmenler arasında diğer Müslüman toplumlara nispetle çok daha fazla saygı ve itibar görürler.” şeklinde ifadeler kullanmaktadırlar.¹³

Türkmen kadınlarının toplum içindeki durumu birçok örnekte yer almıştır. Mehmet Emin Efendi seyahatnamesinde Türkmen kadınlarının güzel ve cesur olmasına değinmiştir. Ayrıca Blocqueville ve Muravyov ve Vambery gibi Türkmen kadınlarının toplum içindeki konumunu belirtmek için de “Türkmenler arasında haremlik, selamlık anlayışı yoktur. Kadın erkek yan yanadır.” İfadelerini kullanmaktadır. Mehmet Emin Efendi, Türkmenlerin Müslüman olmalarına rağmen kadınlar arasında aşırı örtünme olmadığına dikkat çekerek onları İstanbul’daki kadınlarla karşılaştırmaktadır. Osmanlı toplumundaki kadınların dayı, amca gibi akrabaları ile bile yan yana dolaşmaya çekinmelerine rağmen Türkmen kadınlarının toplum hayatında erkeklerle yan yana olmalarını olumlu bir durum olarak değerlendirmektedir.¹⁴

Türkmenlerin gelenek ve göreneklerine bağlılığının göstergelerinden biri seyyahların verdiği bu örneklerdir. 19. yüzyıl seyyahlarının eserlerinde yer alan kayıtlar, 10. yüzyıl seyyahlarından İbn Fazlan’ın verdiği bilgilerle benzerlik göstermektedir. İbn Fazlan da Türkmen kadınlarının yabancıardan çekinmediklerine ilişkin örnekler vermiştir.¹⁵ Aradan asırlar geçmesine rağmen Türkmen geleneklerinde kadının konumu açısından olumsuz yönde bir değişim olmamıştır. İbn Fazlan’ın ziyaret ettiği dönemde Türkmenler daha İslamiyeti kabul etmemişlerdi. O dönemde İslamiyeti kabul eden Türk gruplarının sayısı da fazla değildi. Daha sonraki dönemde İslamiyeti kabul eden Türk gruplarında kadının toplum içinde ve devlet yönetiminde arka planda kalmasına ilişkin örnekler yer almasına rağmen Türkmenlerde bu durumda fazla bir değişiklik olmamıştır. Eski

¹² Henri De Coulibeoff Blocqueville, **Türkmenler Arasında**, (Çev.: Rıza Akdemir) Ankara 1986, s.53.

¹³ Blocqueville, **a.g.e.**, s. 60 vd.; Alexander Burnes, **Travels Into Bokhara**, New Delhi 1992, s.78.

¹⁴Bkz. Mehmet Emin Efendi, **İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat**, (Haz.: Rıza Akdemir) İstanbul 1986, s.55-57; Nikolay Muravyov, **Journey to Khiva**, London 1977, s.15; Blocqueville, **a.g.e.**, 53; Arminius Vambery, **Sketches of Central Asia**, London 2004, s.47, 80.

¹⁵ Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul 1995, s.35.

Türk devletlerinde olduğu gibi Türkmen boylarında da kadın etkin bir role sahiptir. Kadın hem aile içinde çadırın genel işleyişinden sorumludur. Hem de her konuda eşine yardımcı olmaktadır. Türkmen kadınının aile içindeki bu durumu kabile ve boy yönetiminde de kendini göstermektedir. Örneğin, 1880'lerde Merv hanlarından birinin dul eşi kabilesi üzerinde büyük bir politik nüfuz sağlamıştır.¹⁶

Türkmen kadınları hakkında bilgi veren seyyahların çoğu onları diğer Müslüman toplumlardaki kadınlarla karşılaştırmışlardır. Bu karşılaştırmalardan çıkan genel sonuç ise Türkmen kadınlarının farklı toplumlarda yaşayan kadınlara göre daha fazla saygı gördükleri ve toplum içinde daha etkin bir konumda olduklarıdır.

Seyyahların eserlerinde Türkmen kadını ile ilgili yer alan örneklerden biri de düğün ve evlenme hazırlıklarında kadının rolüdür. Türkmenler yaşadıkları coğrafyanın çetin şartları nedeniyle erken yaşta yaşam mücadelesine başlarlar. Diğer toplumlarda çocuk olarak addedilen kişiler Türkmenler arasında yetişkin bir birey olarak kabul edilmektedirler. Dolayısıyla Türkmenler 16-17 yaşlarında evlenmektedirler.¹⁷

Türkmenler için aile önemli bir kurumdur. Aile geleneksel olarak düğün ile kurulur. Seyyahlar evlilikle ilgili gelenek göreneklerde de Türkmen kadınlarını diğer Müslüman toplumlar ile karşılaştırmaktadırlar. Örneğin Burnes, Türkmenlerde diğer Müslümanlarda olduğu gibi karşı cinsle görüşmenin yadırganmadığını belirtmektedir.¹⁸ Türkmenler arasında genellikle tek eşlilik yaygın olmakla birlikte özellikle yönetici konumundaki kişilerin birden fazla eşe sahip olduğuna da rastlanmaktadır.¹⁹

Türkmen ailesinin kurulması çeşitli törenlerle gerçekleşmektedir. Öncelikle evlenecek kişiler 11-12 yaşlarına geldiğinde onlar için ayıtışma adı verilen bir nişan töreni gerçekleştirilmektedir. Bu sırada damat adayı, kız evine hediyeler ve törende kesilmek üzere koyunlar göndermektedir.²⁰ Bu tören aile kurma yolunda atılan ilk adımdır. Düğün bu törenden 3-4 yıl sonra yapılır. Düğün töreni gerçekleşmeden önce kız ve erkek tarafının yapması gereken bazı hazırlıklar vardır. Damada düşen en önemli sorumluluklar arasında başlık parasını ödemek yer almaktadır.²¹ Evlenen delikanlının babası oğluna yeni bir avul yani ev yapmak zorundadır. Türk toplumu arasında çeşitli alanlarda görülen dayanışma bu ev kurma işinde de görülür. Damadın ne kadar akraba ve dostu varsa, onların eşleri hanımları bir araya gelerek avulu kurmaya yardım ederler. Ancak avul kurmada sadece damadın akrabaları görev almaz. Bu işte gelinin de sorumluluğu bulunmaktadır. Gelin avulun kurulmasında görev alır. Avulun inşası eğlenceli bir şekilde geçer. Avul halılar,

¹⁶ Bkz. Elizabeth Bacon, *Esir Orta Asya*, (Çev.: Tansu Say) Basım Yeri ve Yılı Yok, s.67.

¹⁷ Bkz. M.Emin Efendi *a.g.e.*, s.52 ; Blocqueville, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸ Burnes, *a.g.e.*, s.56.

¹⁹ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s.39; Muravyov, *a.g.e.*, s.21.

²⁰ M. Emin Efendi, *a.g.e.*, s.52; Blocqueville, *a.g.e.*, s.66

²¹ Burnes, *a.g.e.*, s.56 ; Blocqueville, *a.g.e.*, s.66.

heybeler ve ipekli kumaşlarla süslenir.²² Örnekte görüldüğü üzere Türkmen kadını ailenin kurulması sırasında önemli role sahiptir. Ailenin yaşamını devam ettireceği çadırın kurulma görevi kadına aittir.

Evlilikten önce gelinin yapması gereken hazırlıkların başında çeyiz yer alır. Gelinin çeyizi içinde çuvalların önemli bir yeri vardır. Seyyah Mehmet Emin Efendi bu çuvalların sağlam ve zarif olduğundan bahseder. Seyyah çuvalları o kadar beğenmiştir ki “Biz olsak bunları halı yerine kullanabiliriz.”²³ Demektedir. Çeyizde yer alan bu çuvallar göç esnasında kullanılmaktadır. Ayrıca her Türkmen’in evinde birkaç çuval pirinç, buğday veya un bulunur. Bu erzakları saklamak için de dokunan çuvallardan yararlanılmaktadır.²⁴

Kız ve erkek tarafı üzerine düşen hazırlıkları tamamladıktan sonra düğün gerçekleştirilmektedir. Düğün töreni damat tarafının kadınlarının ve erkeklerinin süslenerek kızın ailesinin çadırına gitmesi ile başlar. Damadın yakınları gelini götürmek üzere kızın anne ve babası ile görüşürler. Bu sırada iki taraf arasında çekişmeler yaşanır. Gelin nazlanarak gitmek istemiyormuş gibi davranır. Gelin razı olduktan sonra çadırın önünde bir halının üzerinde oturtulur. Halının dört bir yanından damat tarafından erkekler tutarak daha önceden süslenip hazırlanmış develere doğru koşarak hareket ederler. Bu sırada kız ve erkek tarafı arasında çeşitli mücadeleler görülür. Kızın akrabaları halı üzerinde gelini taşıyan kafilenin arkasından koşar. Bu takip develere ulaşınca kadar devam eder. Deveye bindirilen gelin ve damadın ailesi başta olmak üzere kafile damadın evine doğru hareket eder. Gelin alayı erkeğin evine varmadan önce, süvariler atlarını sürerek kafileye katılırlar. Tüfek sesleri ve bağrışmalar birbirine karışır. Gelin yürürken yoluna çocuklar için birkaç çörek atılır. Çocuklar çörekleri kapışır.²⁵ Gelin çadıra ulaştıktan sonra eğlenceler devam eder. Düğün eğlencelerinde at yarışlarının önemli bir yeri vardır. Evlenecek olan gencin babası maddi durumuna göre üç çeşit ödül hazırlar. Yarışlarda ilk üçe girenler bu ödülleri alırlar.²⁶

Türkmenlerin evlilikle ilgili bir geleneği de gelinin düğünden sonra baba evine dönerek bir yıl orada kocasının avulu için çuval ve kalıça dokumasıdır. Gelin eğer bir yıl içinde bunları tamamlayamazsa, kocasının yanına gelir, bir iki ay kaldıktan sonra tekrar çuvalları tamamlamak üzere baba evine döner. Gelin dokumaları bitirdikten sonra tekrar damadın akrabaları gelerek gelini damadın evine götürürler.²⁷

²² M. Emin Efendi, *a.g.e.*, s.54; Blocqueville, *a.g.e.*, s.66; M. Saray, *The Turkmens in the Age of Imperialism*, Ankara 1989, s.40.

²³ M. Emin Efendi, *a.g.e.*, s.55.

²⁴ M. Emin Efendi, *a.g.e.*, s.55.

²⁵ Blocqueville, *a.g.e.*, s.67-68.

²⁶ M. Emin Efendi, *a.g.e.*, s.60; Blocqueville, *a.g.e.*, s.68.

²⁷ Bkz. M. Emin Efendi, s.52; Blocqueville, *a.g.e.*, s.68; Vambery, *a.g.e.*, s.57; Burnes, *a.g.e.*, s.56.

2.TÜRKMEN KADININ GİYİMİ

Yaşadıkları coğrafyanın şartları nedeniyle Türkmen kıyafetlerinde çeşitlilik yoktur. Kadın ve erkeklerin kıyafetleri pamuk ya da ipekli kumaşlardan yapılan elbiselerden ibarettir. Türkmenlerin giydikleri kıyafetler mevsimlere göre de fazla değişiklik göstermez. Sadece kıyafetlerin kalın, ince ipten ya da yünden yapılmış olması gibi özellikleri değişir. Türkmen kadınları kırmızı, sarı ve mor renklerin hâkim olduğu nakışlı giysileri tercih etmektedirler.²⁸

Türkmen kadınlarının kıyafetleri genellikle uzun kırmızı gömlek ya da elbiseler ile başlıklardan oluşmaktadır.²⁹ Seyyahlar kıyafet konusunda da Türkmen kadınların diğer Müslüman kadınlarla karşılaştırma yapmışlar ve Türkmen kadınlarının yüzlerini fazla kapatmadıklarından bahsetmişlerdir. Türkmen kadınları, erkekler gibi kırmızı renkli ipek gömlek giymektedirler. Kış mevsiminde ise bu gömleklerin üzerine ceket giyerler. Düğün ve bayram günlerinde kadınlar bu uzun gömleklerinin üzerine şal sarıp iki ucunu sarkıtırlar. Bu giysilere özgü sarı ve kırmızı renkli çizmeleri vardır. Çizmelerin burunları kalkık, ökçeleri yüksektir.³⁰ Türkmenler, çizmeyi giymeden önce keçe gibi bir dokumayı ayakta başlayarak dize kadar dolarlar. Bunun üzerine de dizlere kadar uzanan bir çizme giyerler.³¹

Kadınlar başlarına yuvarlak bir fes giyerler. Fesin üzerine topuklara kadar inen ipekten veya pamuktan bir tülbent takarlar. Üzerine gümüş plakalar dikilmiş üç parmak genişliğindeki desenli bir kumaş parçası fesin alt tarafından bağlanır. Tülbendin ucu çenenin altından, sağdan sol tarafa doğru geçirilir ve başın sol tarafına gümüş zincirli bir çengelle tutturulur.³²

Yaşlı kadınların düğünlerde ve bayramlarda taşıdıkları başlıklar yaklaşık 40 cm yüksekliğinde süslerdir. Bunlar deriden yapılmış ve kumaş ya da kırmızı diğer materyallerle kaplanmıştır. Diğer takılarda olduğu gibi bu başlıklara da altın ve gümüşle süslenmiş zincirler takılmıştır. Bu başlıkların çevresindeki özellikle üst kısmındaki altın ve gümüş süslemeler nedeniyle seyyahlar bunları taca benzetmektedirler. Başlıkların altından sarkan sarı ya da yeşil ipek tülbentler bulunmaktadır. Kadınlar bunları yapmak için yaklaşık 2-3 ay harcarlar.³³ Ayrıca Türkmen kadınlarının boyunlarına taktıkları içinde muska bulunan süslü gümüş silindirlere meydana gelen takılar ve bellerine taktıkları kemerler de bulunmaktadır.³⁴

Çocuklar yaz kış sadece ipekten veya pamuklu kumaştan biçilmiş bir gömlek giyerler. Gömlekler ailenin mali gücüne göre gümüş yapraklarla veya

²⁸ Bacon, a.g.e., s.65-66; Vambéry, a.g.e., s.121; Blockqueville, a.g.e., s.51-52; Burnes, a.g.e., s.29; Spalding, a.g.e., s.68 vd.; Muravyov, a.g.e., s.15-18.

²⁹ Muravyov, a.g.e., s.55; Vambéry, a.g.e., s.45.

³⁰ Vambéry, a.g.e., s.123; Arminius Vambéry, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Haz.: N. Ahmet Özalp) İstanbul 1993, s.56; Burnes, a.g.e., s.29.

³¹ Blockqueville, a.g.e., s.49; Vambéry, *Sketches of...*, s.123.

³² Blockqueville, a.g.e., s.50; Burnes, a.g.e., s.29; Henry Spalding, *Khiva and Turkestan*, London 2005, s.66-67.

³³ Blockqueville, a.g.e., s.51-52; Burnes, a.g.e., s.29; Spalding, a.g.e., s.68-69; Muravyov, a.g.e., s.15-18.

³⁴ Bacon, a.g.e., s.66; Spalding, a.g.e., s.68; Vambéry, *Sketches of...*, s.45.

başka şeylerle süslenmiştir. Çocukların başında takke bulunur. On yaşına kadar bu takkeyi giyerler. Kız çocukları da erkekler gibi giyinir. Fark sadece elbiselerinin ayaklarına kadar uzanmasıdır. Kızların takkelerini erkeklerinkinden ayıran özellik bunlara yünden veya siyah ipekten yapılmış kordonlar ve püsküller takılmasıdır.³⁵

Türkmen kadınlarının en çok hoşlandıkları süs eşyası bilezik, gerdanlık, küpe, kulağa ya da buruna takılan halkalarla göğse iliştirilen hamaylılardır. Kadınlar günlük yaşamda yaptıkları işler esnasında ve gece takılarını çıkarmazlar. Zengin ya da fakir bütün Türkmen kadınları benzer takılara sahiptir.³⁶ Küpeler saf gümüşten yapılmış olup üçgen şeklindedirler. Üzerlerine altınla motifler işlenmiştir. Ortalarına sarı veya kırmızı akik taşı konulmuştur. Türkmen kadınlarının kullandıkları bilezikler oval şekildedir. İki üç parmak kalınlığındadır. Diğer takılar gibi altın motiflerle süslenmiştir. Gümüşten yapılır ve bunlar da akiklerle süslenirler. Gerdanlıklar da benzer şekilde süslenmiştir.³⁷ Seyyahların ortak kanaati Türkmen kadınlarının elbiselerinde aşırı süslülüğe rastlanmamasına rağmen takıların oldukça dikkat çekici ve ince işlenmiş olduğudur.

3. TÜRKMEN KADINININ EKONOMİK UĞRAŞLARI

Türkmen toplumunda ekonomik alanda kadın ve erkeklere ait görevler vardır. Kadın bütün ev işlerini yapar. Kadınlar öncelikle ailenin yemek ihtiyacını karşılamak için uğraşırlar. Her gün ailenin başlıca gıdasını teşkil eden tahılı değirmende öğütürler. İpek eğirir, yünden, pamuktan iplik bükür; halı-kilim dokur, dikiş diker, çadırları kurup bozar, su taşır, çamaşır yıkar, yünleri ve ipekleri boyarlar. Türkmen kadını özellikle güzel havalarda çadırın önüne tezgâh kurarak halı dokur. Halıcılık, Türk boylarının genelinde görüldüğü gibi Türkmenler için önemli el sanatları arasında yer alır. Her Türkmen boyunun ayrı bir halı deseni vardır. Bunun dışında çadırın kurulup sökülmesi ve gelen misafirlerin ağırılarak karnının doyurulması görevi de kadınındır..³⁸

Türkmen kızları vakitlerinin çoğunu nakış işleyerek ve dokumayla geçirmektedir. Bir kızın ilk düşündüğü şey çeyizinin hazırlanmasıydı. Bunun için halı dokur, nakışlı giyecekler hazırlar. Eğer vakti kalırsa diğer kız kardeşleriyle birlikte satmak için halı ve heybe dokurdu. Türkmen kızlarının dokuduğu bu halılar Avrupa'da ve Amerika'da Buhara veya Merv halısı olarak ün yapmıştır.³⁹ Bir halının dokunması birçok kadını meşgul eder. Bunların başında, ustaları olan bir kadın bulunarak, oldukça karışık olan işlemlere nezaret eder. Bu kadın, örneğin, dokunulması istenen nakışların örneklerini kum üzerine parça parça çizer. İşçiler

³⁵ Blockqueville, *a.g.e.*, s.52-53; Spalding, *a.g.e.*, s.70.

³⁶ Spalding, *a.g.e.*, s.70, Vambéry, *Bir Sahte....*, s.56.

³⁷ Blockqueville, *a.g.e.*, s.50-51; Spalding, *a.g.e.*, s.67; Bacon, *a.g.e.*, s.65-66; Vambéry, *Sketches of....*, s.121.

³⁸ Blocqueville, *a.g.e.*, s.60; Spalding, *a.g.e.*, s.78-79; Bacon, *a.g.e.*, s.67; Vambéry, *Skethces of....*, s.47; Vambéry, *Bir Sahte....*, s.59.

³⁹ Bacon, *a.g.e.*, s.63.

de örneğe bakarak halıyı dokurlar. Ürettikleri kumaşların dayanıklılığı, renklerinin güzelliği bir yana, Türkmenlerin resim ve nakış sanatında gösterdikleri ustalık, genellikle Avrupa fabrikalarında dokunanlardan insan doğasına daha uygun kumaşlar meydana getirmeleri, gerçekten şaşırtıcıdır.⁴⁰

Türkmen kadınlarının diğer uğraşlarından biri keçe imalidir. Vambery'ye göre 6-7 Türkmen kızı bir araya gelerek bir usta kadın öncülüğünde hasıra dürülmüş yünü ayaklarıyla ustalıkla yuvarlayarak keçe yaparlar. Usta kadın burada aynı zamanda öğretici konumdadır. Deneyimli kadın diğerlerine keçenin hangi renklerinin nasıl olması gerektiği konusunda yönlendirmeler yapmaktadır.⁴¹

Seyyahlar, ailede işbölümünün olmasına rağmen Türkmen kadınının erkeklere oranla daha fazla çalıştıklarını belirtirler. Ayrıca seyyahlar Türkmen kadınlarının çalışkanlıklarını övmektedirler. Diğer özelliklerinde olduğu gibi çalışkanlık açısından da Türkmen kadınlarını diğer toplumlarla karşılaştırarak Türkmen kadınlarının tembel olmadıklarından bahsederler. Türkmen kadını dinlenme zamanında bile bir şeylerle uğraşmaktadır. Dinlenmek üzere oturduğunda ya da komşusuna gittiğinde yanında ipek, pamuk ya da yün gibi malzemelerini götürerek ip eğirir. Dokuyacağı halı ve kilim gibi eşyalar için hazırlık yapar. Türkmen kadınları çalışma hayatında aktiftir. Sürekli bir meşguliyeti vardır. Diğer Müslüman toplumlardaki kadınlara nazaran çok daha fazla çalışmaktadırlar.⁴²

Seyyahların verdiği bilgilere göre Türkmen kadınının ekonomik uğraşları gelir elde etmekten çok evinin, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan işlerdir. Türkmen ailesinde evin reisi erkektir. Ama baba daha çok dışarıdaki işleri yürütmektedir. Evin içindeki işlerde asıl sorumluluk kadına aittir. Seyyahların dikkat çektiği başka bir husus ise Türkmen kadınlarının zengin bir şekilde beslenme imkânına sahip olmamasına rağmen güçlü kuvvetli oluşudur. Seyyahlar Türkmen kadınlarının bütün bu işlerin hakkından gelmesini takdir etmektedirler. Ekonomik anlamdaki uğraşlarının yanı sıra Türkmen kadınlarının en önemli görevleri çocuklarını toplumun gelenek ve göreneklerine göre yetiştirmektir.⁴³ Seyyah Mehmet Emin Efendi, "Türkmen kadınları erkekler gibi mert oldukları için çocuklarını da o şekilde yetiştirirler. Cesaretin, bahadırılığın ilk örneğini çocuk annesinde görür." Diyerek Türkmen kadınının bu özelliklerini de takdir etmektedir.⁴⁴ Türkmen kadını sadece gelenek ve göreneklerle ilgili eğitim vermemektedir. Halı, kilim gibi el sanatlarının genç nesillere öğretilmesi görevi de örneklerde gördüğümüz gibi kadınlara aittir.

⁴⁰ Vambery, *Bir Sahte...*, s.57; Bacon, *a.g.e.*, s.67; Muravyov, *a.g.e.*, s.20.

⁴¹ Vambery, *a.g.e.*, s.57; Bacon, *a.g.e.*, s.68.

⁴² Spalding, *a.g.e.*, s.79; Blocqueville, *a.g.e.*, s.60.

⁴³ Blocqueville, *a.g.e.*, s.60; Spalding, *a.g.e.*, s.79.

⁴⁴ Mehmet Emin Efendi, *a.g.e.*, s.59.

SONUÇ

Seyyahların verdiği bilgilerden Türkmen kadının toplumsal yaşamda çok önemli görevlerinin olduğu görülmektedir. Yaşadıkları coğrafyanın zor şartlarında toplumsal yaşamın sürdürülebilmesinde en önemli sorumluluklar kadınlarındır. Kadınlar sosyal hayatta arka planda kalmamış, her alanda aktif olarak görev almıştır.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Türkmenler gelenek ve göreneklerine bağlı bir şekilde yaşamaktadırlar. Eski Türklerde görülen gelenekler Türkmen toplumunda büyük ölçüde devam ettirilmektedir. Yazıtlar ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türk tarihi ve kültürünün önemli kaynaklarında yer alan kadının konumu ile ilgili örneklerin benzerleri seyyahların Türkmenler ile ilgili verdiği bilgilerde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

AKPINAR, Yavuz, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri**, İstanbul 2004.

BACON, Elizabeth, **Esir Orta Asya**, (Çev.: Tansu Say) Basım Yeri ve Yılı Yok.

BİRGÜL, Alev K., “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara 2000.

BLOCQUEVILLE, Henri De Coulibeoff, **Türkmenler Arasında**, (Çev.: Rıza Akdemir) Ankara 1986.

BURNES, Alexander, **Travels Into Bokhara**, New Delhi 1992.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Türk Toplumunda Kadın”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 4, İstanbul 1966.

Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, (Haz.: Muharrem Ergin) İstanbul, Tarih Yok.

EKİCİ, Metin, “Dede Korkut Kitabında Kadın Tipleri”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Ankara 2000.

GÖMEÇ, Saadettin, “Kagan ve Katun”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 18, Sayı 29, Ankara 1997.

İZGİ, Özkan, “İslamiyetten Önce Türklerde Kadın”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Cilt 11, Sayı 14, Ankara, 1973-1975.

KAZAN, Şevkiye, “Klasik Türk Şiirinde Solduran Sop ile Dolduran Toplar”, **Turkish Studies**, Volume 3/1, Winter 2008.

Mehmet Emin Efendi, **İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat**, (Haz.: Rıza Akdemir) İstanbul 1986.

MURAVYOV, Nikolay, **Journey to Khiva**, London 1977.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1989.

SARAY, Mehmet, **The Turkmens in the Age of Imperialism**, Ankara 1989.

SAVRAN, Hülya, “Dede Korkut Kitabında Anne Çocuk İlişkisi”, **Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 12, Aralık 2004 (<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c7s12/makale/c7s12m5.pdf>).

SPALDING, Henry, **Khiva and Turkestan**, London 2005.

ŞEŞEN, Ramazan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, İstanbul 1995.

ÜSTÜNOVA, Kerime, “Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler”, **Turkish Studies**, Volume 3/1, Winter 2008.

VAMBERY, Arminius, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Hazr. N. Ahmet Özalp, İstanbul 1993.

VAMBERY, Arminius, **Sketches of Central Asia**, London 2004.